

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI
PUBLICATIONS OF THE FACULTY OF LETTERS, ISTANBUL UNIVERSITY

İSLÂM TETKİKLERİ ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

(REVIEW OF THE INSTITUTE OF ISLAMIC STUDIES)

Müdür — Editor
Prof. M. Tayyib GÖKBİLGİN

CİLD—VOLUME : VI
CÜZ — PARTS : 1 - 2
1975

Edebiyat Fakültesi Basımevi
İSTANBUL
1975

Taşköprü-zâde ve İlmî Görüşleri

(I)

M. Tayyib GÖKBİLGİN

XVI. yüzyılın Türk ilim ve fikir adamları arasında kişiliği ve eserleri ile bilhassa seçkin bir yeri olan Taşköprü-zâde Ahmed İsâmeddin efendi, bir kısım araştırmacıların belirttiğine göre, ecdâdı ile iftihar etmeyip kendi bilgisi ve faziletleri ile haklı bir şöret yapmış bir ilim adamı idi. Babası kadılıklarda bulunan (Bursa, Ankara, Halep kadılıkları) Mevlânâ Mustafa idi. Dedesi Taşköprü'den çıktığı cihetle soyadı böylece kalmıştı. 14 rebîülevvel 901 (2 Aralık 1495) de Bursa'da doğmuş, tahsilini Ankara, Bursa ve İstanbul'da, babası, amcası, dayısı gibi müderrisler ve daha başkaları (msl. Fenârî Muhiddin Çelebi, Seydi Muhiddin Efendi v.b.) yanında yaptı. Bundan sonra kendi kendisini yetiştirmesi gerektiğini, babası ona, Mecdî efendinin ifâdesi ile, şöyle anlatmıştı : «zimet-i himmetine lâzım olan hakk-ı übüvveti ben tamam eyledim! şimden sonra tekmi-i zât ve tahsil-i kemâlât eylemek senin elindedir». Gerçekten o, ilim aşkı ile öğrenimini sürdürdü; çeşitli bilginlerden, Şerh-i Miftâh, Tefsîr-i Keşşâf, Sahîh-i Buhârî, Şifâ, İlm-i Hilâf, İlm-i Cedel gibi ders ve ilimleri öğrendi. Böylece ulûm-ı akliyede ve arapça ilimlerde fikir yürütecek, münakaşalar yapabilecek bir duruma gelmişti. Mecdî Efendi, Taşköprü-zâde'nin bir kaç suretle «mucâz» olduğunu bir taraftan Cemâleddin Aksarâyî ve Şeyh Ekmel gibi âlimleri de kapsayan kimselerden, diğer yandan Hoca-zâde, Fahreddin Acemi, Sadeddin-Teftazânî gibi büyük âlimlere ulaşan bir yoldan) söylemektedir. H. 931'de, yani tam otuz yaşında, o, artık olgun bir ilim adamıdır ve bir ilmî vazife görecektir. Kendisine ilk vazife olarak Dimetoka'da Oruç-Paşa Medresesi verilmiş, sonra İstanbul'da Hacı Hasan Medresesine naklolunmuştur. Daha sonra Üsküp ve Edirne'de de vazife görmüş, tekrar İstan-

bul'da Kalender-hâne ve Mustafa Paşây-ı Atık Medreselerinde bulunmuş, Semâniye müderrisliğine, Sahn Müderrisliğine yükselmiş, Bursa ve nihayet İstanbul Kadılığına (17 Şevval 958=18 Ekim 1551) getirilmişti ki, bu sırada artık ilim ve şöhreti çok artmış yüksek ve itibarlı bir kimse idi. Taşköprü-zâde bu vazîfede iken gözlerine ağır bir hastalık âriz olup da körleşince (17 rebiülevvel 961=20 Şubat 1554) emekli olmuş, hayatının geri kalan kısmını ibâdete hasretmişti. Ölümü recep 968 sonbaharında (nisan 1561) olup Âşık-Paşa mahallesinde Seyyid Velâyet türbesi civârında medfundur. Ebûlhayr (أبو الحير) lâkabı verilen Taşköprü-zâde Isâmeddin Ahmed Efendinin ölümüne, « وصت لاهوت » terkibi tarih düşürülmüştür. Diğer bir tarih mısraî da şudur : « أبله السهى قبرنى بز نور دائما » Mecdî Efendinin tesbitine göre, birçok önemli konularda ve bazı güç meselelerin halline dair otuzdan fazla risâle yazmış, fakat bunlar hep müsvedde halinde kalmış ve temize çekmeye imkân bulamamıştı. Gözlerini kaybettikten sonra Şakaayik-i Nu'mâniye'yi dikte ettirerek yazmıştı. Bu büyük eserde âlimlerden 300 ve şeyhlerden 200 kişinin hal tercümelerini toplamıştır.

Taşköprü-zâde'nin arapça şiirleri de vardı. Ebûssuûd Efendinin bir nüktesine karşılık söylediği arapça bir kıt'a meşhurdur ve bunu Atâî nakletmektedir. Müellifimizin iki değerli eseri üzerinde ve bunlarda belirttiği ilmî görüşleri hakkında bâzı tanıtımlar yapmak istiyoruz.

I. Şakaayik-i Nu'mâniyye

XVI. yüzyılda yazılan tarihî ve biyografik eserlerde, öteden beri bu konulardaki telifatta mevcut geleneğe uyularak, bir dîbâce ve mukaddime yazmak usûlüne riâyet edilmekte idi ki, gerek bu eserin arapça aslında, gerek Mecdî Efendi tercümesinde bu, bir çok açılardan önemli olan, mukaddimeyi görüyor ve Taşköprü-zâde'nin islâmî tefekkür kurallarına uygun görüşlerini öğreniyoruz. Bu mukaddimeye şu görüşlere yer verilmişti :

a) İnsan, bütün âlemlerin gerçeklerine ve inceliklerine vâkıf, ilim ve irfana mazhar olmuştur. « وما خلقت الجن والانس الا ليعبدون » âyetinin¹ delâletiyle âlemin yaradılışından ve Âdem'in gönderilişinden asıl maksat, irfân-ı ilâhî yâni Tanrı'nın vücûdunu anlamak ve onun birliğini istidlâl etmektir. Aynı şekilde: « وبتفكرون في خلق السموات والارض » âyeti² delâletiyle, âlimlerin ya-

1. K. 51/56

2. K. 3/191

radılığı cümlesinden olarak zemîn tabakaları ve safhalarına saçılmış ve yüce âsümân tabakalarında var olan kutsal eser ve tezâhürleri tefekkür eylemektir. Kezâ « ان في خلق السموات والارض واختلاف الليل والنهار لآيات لقوم يعقلون » âyeti³ delâletiyle gece ve gündüzlerin birbirini izlemesinde, dört ayrı mevsimin birleşmesinde münderiç olan binlerce sırrı hakikat açıklığına kavuşturmuştur.

b) Taşköprü-zâde, insan ferdlerinin kemâlât-ı nefsâniyelerinin, yâni, anlayış ve olgunluklarının yaradılış itibâriyle başka başka olup türlü derecelerde bulunduğunu açıklamaktadır. Onun düşüncesine göre, insanlarda fitrî istidatlar, ve «cibillî melekât» aynı şekil ve derecede değildir; «medâr-ı tekevvün ve ibdâ olan hükm-i hâife iktizâsı üzere» türlü türlü olması sebebiyle kemâlât-ı insâniyet dahi başka başka zuhur eder ve ibtidası olmıyan zamanlardan beri mukadder olan mikdar ve sınırlı bir derecede tahsîl ve tekmîl olunur; ancak, ezelf kismette farz ve takdîr olunan mikdar elde edilir. Kezâ, « ان كل شيء خلقه بقدر » âyeti⁴ delâletiyle her kişi, «mukaddir'ül-âmâl» (emelleri takdir eden) ve «müdebbir'ül-ahvâl» (ahvâli idare eden) tarafından kendisi için mukadder olan pâyeden başka bir pâyeye yükselemez, onun müyesser ettiği mavkîfin bir kademe ilerisine gitmez : « ذلك تقدير العزيز العليم » âyeti⁵ buna delildir.

c) Kemâlât-ı nefsâniye ashâbının, mîzâç ve meşreblerinin ayrılığı sebebiyle, iki yolda yürüdüğünü belirten müellif, bir kısmının ilm-i zâhirde, bâzısının da ilm-i bâtında derinleştiğini bildirmektedir. Taşköprü-zâde'ye göre, ilm-i zâhir sâhipleri « علام الغيوب وكشاف السرائر » tarafından kendilerine meşrûât ve mesmûâtın usûlü asıl ve fer'i ile, mâkulât ve menkulât fûrûu hâşiyeleri ile tavzîh, izâh ve telvîh edilmiştir.

Erbâb-ı bâtın ise sâlik-i mesâlik-i tasavvuftur. İsimlerin ve sıfatların incelikleri Tanrı tarafından kendilerine öğretilmiş ve anlatılmış, «Es-râr-ı esmâ-i ilâhiyye» telkîn olunmuştur. Taşköprü-zâde, bu suretle insanları : «ashâb-ı kemâlât-ı ilm-i zâhir ve ilm-i bâtın» erbâbı diye başlıca iki gurupa « نوع اول , نوع ثانى » ayırdıktan sonra birinci gurubu sınıflara, türlere taksimetmekte ve her türün ilim ve fen dallarından birine intisap etmekle temâyüz eylediğini bildirmektedir :

3 K. 2/164

4 K. 55/49

5 K. 36/38

(A)

- 1) Fenn-i sarf (gramer) ilmine hakkıyla âşinâ olanlar,
 - 2) Nahviyyûn yani sentaks ilmine i'râb olunan mânâya ilişkin çalışmalarını yapanlar,
 - 3) Erbâb-ı mantık. «İlm-i mizân ile... tertîp ve terkîp eyledikleri mukaddimât-ı ilmiyyeleri müntecc-i netâyic-i âliye olup her biri mertebeye-i tasavvurdan hâriç kazâyây-ı mûcibe-i külliye-i ulûm-ı celiyyenin mevzûât ve mahmulâtının sugrâsını ve kübrâsını tasdîk ve tahkîk eyledi»,
 - 4) Maâni ve Beyân sâhipleri. Ezel gününde vasl, fasl, hasr ve kasr olunan hâller gereğince Tanrının te'kîd ve te'yîdleri ile müeyyed ve müekked olmuşlar, sûrî ve mânevî muhasenât ile süslenmişlerdir; maâni ve beyân ilimlerini muhtasar, mücmel ya da mufassal ve mutavvel îzâh edip meşhur olmuşlardır.
 - 5) Kelâmiyyûn. Bu ilim dalı mensupları mevkîf-i ezelde lâtif nitelikler ile dopdolu olarak kendilerinde ilim cevherleri simgelemiş, bâtil mezhepler ve âtil akîdelerden ayrılıp «tecrîd-i tefrîd-i nufûs-ı nâtika eylemeğın her biri mîr-i sadr-ı câh ve celâl ve seyyid-i erbâb... kemâl olmuşlardı».
 - 6) Usûl ve fûru' sahipleri, fakîhler..
- Bunlar farz ve takdirin başlangıcında «mefrûz, mukadder, mansûs, mukarrer» olan ilimlerin başlıca koşullarını vaz' edip kendilerinin asıl îtikadlarını tashîh ve tenkîh eyledikten sonra her biri bildikleri ve ihâta eyledikleri fıkıh gerçeklerini, hazinelerini ve «dürer-i ğurer-i mesâil-i şer'îye» dediği şeriat sorunlarının en makbul ve güzide olanlarını, keşf, îslâh ve îzah ederek açıkça meydana koymuşlardır.
- 7) Tefsirciler, Kur'an-ı kerîmin lûgat ve kamusuna gramer ilmi üzere vakıf olup bunu meydana koyduktan sonra, bu lûgatların, Kur'andaki elfâzın arkasında gizli bulunan rumuzlarını, nûktelerini, mecâz, ve istiârelerini güzel bir üslûp ile beyân etmektedirler. Her biri «keşşâf-ı müşkilât» olup içlerinden kadî-i Beyzâvî gibi kimseler çıkmıştır.
 - 8) «Erbâb-ı dirâyetten ashâb-ı rivâyete müteâllik kast-ı hadîs eyleyenlerdir». Peygamber hadîsleri râvilerinin beyân ve naklettikleri Şerîat-ı Muhammediyeden çeşitli meseleleri bu muhaddisler açıklayarak İslam ümmetine yol göstermişlerdir.

9) Şimdiye kadar sayılanların üstünde ve ötesinde bir sınıftır ki, bunlara (ائمة دين و زمرة مجتهدين) eimme-i din ve zümre-i müctehidîn denilmektedir. Bunlar «celî ve sahîh ictihâd ile dört yüksek delilden bir görüş sağlayamadıkları ahvâlde Kur'an'dan fer'i mâhiyette ahkâm-ı şer'iyeye çıkararak «istinbât-ı mesâil-i sahîhe-i sarîha» elde etmeye mâlik olmuşlardır. Dört mezhep ile eimme-i erba'adan İmâm-ı A'zam Nu'mân bin Sâbit'in ictihâdları bu meyandadır.

(B)

İkinci gurup, (نوع ثانی) ashâb-ı bâtın ve erbâb-ı tasavvufur ki kendileri olgunlaştıktan sonra hak yolunu tutanların açık ya da gizli ışıklarını irşâd eserlerinin nurları ile alevlerler ve onları saâdete gark ederler.

Bu neviden olanlar iki yolda yürürler ve her biri kendi yolunda ilerleyerek matlûp olan gerçeğe vâsıl olurlar ve her ikisi de bir kavşak noktada, bir vâdide birbirleriyle buluşurlar ve birleşirler.

I. Birinci kısma mensup olanlar zikr-i cehrî ile zâkir olup halvette ve alenen yüksek sesle Zikrüllâhla megguldürler, Kelime-i tevhîdi zikr ile Kur'an-ı Kerimden kırâat edip i'lâ-i kelime-i 'ulyâ eylerler, «gülbank-i evrâd ve efkârları, meclislere şeref veren hây ve hûyları âlem-i vâlânın mütemekkinleri kulağına gelir, onları mes'ud kılarlar».

II. Zikr-i hafî ile iştigal eyleyenlerdir. Bunlar Tanrının adını dile getirmezler ve «kilid-i endişe-misâl lâl olup sırr-ı mektûmdan zâhirde râz açmazlar».

Şöyle sakla sırr-ı aşkı tende cânın duymasın
Hâlet-i aşkı hikâyet kıl zebânın duymasın
Fehvâsınca ne dil ve can âgâh ve haberdâr olur
Ve ne de sırr-ı metûma zafer bulur

«لسان الحال انطق من لسان المقال» sözü gereğince Tanrının zikrine lisân-ı hâl ile ilticâ ederler. Bu iki asıl yola bir çok tâli yollar bağlanmaktadır.

1) Halvetiyye : Feyz-i ilâhi ile tezyîn etmek için derûnlarındaki halvethâneyi herşeyden boşalttıkları için Halvetî denilmiştir.

2) Bayrâmiyye : Her zaman sâim, gece gündüz ayaktadırlar. «İyd-i saîd-i âhirette» Tanrının nimetlerine mazhar olacaklarından Bayrâmiyye denilmiştir.

- 3) Nakşibendiyye.
- 4) Zeyniyye.
- 5) Mevleviyye.

Taşköprü-zâde tasavvuf tarikatlerini saydıktan sonra ve her birini kendi görüşlerine göre anlattıktan sonra bunlardan daha eski devletler devirlerindeki adları, hâl ve hayatlarının «cerâid-i sâlifede» zapt ve tahrîr olduğunu, Osmanlı devleti zamanında ve ülkesinde yetişen ule-mâ ve sulehânın ahvâllerini ise Şakaayik-i Numâniye'de topladığını bildirmektedir. Bu esere bu adın verilmesinin sebebini, faziletler gülistanının menkıbelerini, medihlerini ve millet-i hanefiyye-i Nu'mâniye gülşeninde toplanan maârif nurları çiçeklerinin şerefli hâllerini ihtivâ etmesinden ileri geldiği belirtilmektedir. Şakaayik-i Nu'mâniye, her pâdişahın saltanatı devrine göre tertiplenmiş, sırasıyla âlimler ve mutasavvıflar burada yer almıştır.

II. *Mevzuât'ul-Ulûm*

Taşköprü-zâde'nin bu önemli eseri 1313 (1897)'de İkdâm gazetesi yayınlarından olarak iki cilt hâlinde İstanbul'da yayınlanmıştır. Bu eserin basılmasını gerektiren bir takım neşriyat olmuştur ki, oldukça ilginçtir ve bunu bilmekte yarar vardır. Şöyle ki :

İkdâm gazetesinin 12 temmuz 1311 (1895) tarihli nüshasında, bu gazetenin yazarlarından olup da sonradan Tarih-i Osmânî Encümeni üyeliğine seçilen tanınmış tarihçi Necip Asım Bey tarafından Bibliyografya başlığı altında bir yazı yayımlanmıştı. Yazar bu makalesinde «Mefâtiḥ'ul-Ulûm» adlı bir eserden ve bunun Avrupa'daki neşriden bahsediyordu. O sırada Paris'de «La Société Asiatique» adlı ilim cemiyetinin başkanı bulunan Barbier de Meinard, Journal Asiatique mecmuasında eski islâmî eserlerden Mefâtiḥ'ul-Ulûm hakkında bir yazı yazmış ve bu yazıyı da Necip Âsım merhum, İkdâm okuyucularına tanıtmış ve özetlemişti. Olay şu idi : Hollanda'da «Warnerian» kitaplığında bulunan el-yazması eser Hollandalı müstesrik Van Wolten delâletiyle neşredilmiş ve nâsir, bu eserin müellifi hakkında Makrîzî, İbn Hallikân, Mes'ûdî gibi Arap müelliflerinden ve bir de Kâtip Çelebi'nin Keşf'uz-Zunûn'undan elde ettiği bilgileri ilim dünyasının bilgisine sunmuştu. Buna göre, Mefâtiḥ al-Ulûm (İlimlerin anahtarları) müellifi, Sâ mânî'lerden II. Nuh (M. 977-997)'un vezîri *عبيدالله بن احمد النسي* nâmına yazan Ebû Abdillah Muhammed bin Ahmed bin Yusuf al-Hârezmî idi.

Mefâtiḥ'ul-Ulûm, o zaman arapçaya maledilmekte bulunan ve henüz lûgat kitaplarına girmeyen ilim, fen ve san'at terimlerinin açıklanması maksadı ile yazılmış küçük bir ansiklopedi gibi idi. Müellifin kökeni her halde Türkistan idi. Soyadının Hârezmî olması buna delil sayılabilir. Öyle görünüyor ki, türkçe halk dilinde olan kelimenin henüz ilim diline girmemiş olması sebebiyle, ilmin her dalında ayrı ayrı anlamlarda kullanılması, öte yandan arapçaya acemceden, yâni arabdan gayrı uluslardan alınan terimlerin de mazlûb bulunmaması, Harezmi'yi, bu istilâhların kökenlerini ve kullanılış şekillerini araştırmak ve anlatmak üzere böyle bir kitap yazmaya sevketmiştir.

Mefâtiḥ'ul-Ulûm başlıca iki kısımdan ibarettir : Birinci bölümde Şer'î ilimler ile buna âit arapça ilimler, ikincisinde ise yunanca ve diğer milletlerden alınan ve Ulûm-ı acemiye denilen müsbet ilimler bâb bâb, fasıl fasıl tafsîl ve îzah olunmuştur. İlk kısmın birinci bâbı fıkıh, ikinci bâbı kelâm (bu münasebetle İslam mezhepleri ile Nasrânîlik, Musevîlik hakkında bilgi), üçüncü bâbı ilm-i nahiv (Yunancada grammatika denildiği belirtilmiş), dördüncü bâbı da kitâbet'e ayrılmıştır. Bu sonucu bölüm fasıllarında «Divân'ül-Harâc, Divân-ı Hazâin, Divân-ı Berîd, Kitâb-ı Ceys, Subaşı Divânı gibi müesseselerle ilgili bilgi verilmiştir. Bu arada adı bildirilen terimlerin çoğunun farsça ve yunan asıllı olduğu, msl. Kanun, rûz-nâme, gibi, belirtilmiştir. Divân-ı Berîdi «postacı-başı divânı» olarak kaydetmiş ve kullanılan diğer terimleri açıklamıştır. Öte yandan uzunluk ve satıh ölçüleri hakkında da bilgi verilmiştir.

Beşinci bâb şiir ve arûzdan, altıncı ve sonuncu bâb ise aḥbâr yâni tarihten bahsetmektedir: mülûk-i fars ve bunların elkaabı, Halîfeler ile mülûk-i islâmîye ve elkabları, zamân-ı câhiliyetteki Yemen hükümdarları ile bunların elkaabı, Rum ve Yunan hükümdarları tarihte kullanılan tâbirler bahis konusu edilmiştir. *Mefâtiḥ'ul-Ulûm*'un ikinci kısmındaki ler ise dokuz bâba ayrılmıştır : Birinci bâb felsefe ve aksamından, ikinci bâb mantıktan bahsetmektedir ki, bunun «النصل الاول في ايساغوجي» olduğu kaydedildikten sonra şöyle bir târif yapılmakta idi : هذا العلم يسمى باليونانية (لوجيا) وبالبريانية (ميلوثا) وبالبرية (المنطق) هو المدخل يسمى باليونانية (ايساغوجي) Üçüncü bâb tıp ilmine, dördüncü aritmetik, yâni ulûm-ı riyâziyeye, beşinci bâb hendese, altıncı bâb nücûm (hey'et), yedinci musikî sekizinci cerr-i eskal ve makinalardan, dokuzuncu bâb kimyadan bahsetmektedir.

Unvânı ve içindekiler böyle olan *Mefâtiḥ'ul-Ulûm*'un tam ilmî bir usulle neşrini takdirle karşılayan Necip Âsım bey yazısının sonuna şu görüşleri de eklemekte idi :

«Tetkikât-ı umûmiye neticesi olarak «Harezmi» olduğu anlaşılan müellifin, Türk nesline mensup medeniyet-i islâmiyye hâdimlerinden olduğuna ilâveten beyân eder ve bunu da eserden istidlâl eyleriz. Burada lisân-ı arabiye mâledilen ıstılâhat-ı ilmiyye ve fenniyye meyânında haylice lûgat-ı türkiye bulunduğu halde bunlar müellifin yetiştigi memleket halkınca malûm olduğundan ihmâl olunmuş ve türkçenin gayriden alınanlar şerh ve izah edilmiştir». *Mefâtiḥ'ul-Ulûm*'un neşri münasebetiyle İkdâm'da çıkan bu yazı o sıralarda ve gazete sütunlarında bir polemige yol açmış, o devrin kültür adamlarından Ahmet Mithat Efendi, bu vesile ile, Necip Âsım beyin kendisine, bahsettiği kütüphanelerimizde mevcut «Mevzuât'ul-Ulûm» adlı eserin neşrini bir teklif olarak ortaya atmış, bâzı mutalâalarda bulunmuştur. Ezcümle, eski ilim adamlarının eski Yunan ilminden müsbet ilimleri öğrenirken ve kendilerine mâl ederken bizlerden çok geniş görüşlülük gösterdiğine işaret etmiş, meselâ, islam hükemâsının daha X. yüzyılda yunancadan alarak aritmetik ıstılahını kullanırken, bizim o zaman riyâziye terimini benimsememizin gereksizliğini izaha çalışmıştı. Ahmet Mithat Efendi, bundan sonra, Taşköprü-zâde'nin kendi eserini *Mefâtiḥ'ul-Ulûm*'dan iktibâs etmiş olmasının lâzım geldiğini ileri sürmekle beraber «Mefâtiḥ» ile «Mevzuât» arasında 400-500 sene geçmiş olduğundan acaba «Mevzuât» müellifi kendi eserini ikmâl suretiyle mi yazmış yoksa sadece bir istinsah mı etmiş, bunu anlamakta büyük ehemmiyet vardır» der, *Mevzuât'ul-Ulûm*'un neşrini de teklif eder.

Bu yazıya cevap veren *İkdâm* gazetesi sahip ve başyazarı Cevdet Efendi, bu konunun aslına ilişkin şu açıklamayı yapmış ve şöyle demişti: ki :

«*Mevzuât al-Ulûm*'un arapça asıl nüshası *Miftâḥ'us-Saâde*»dir; Taşköprü-zâde'nindir, tercümesi de oğlundur; Üsküdar'da Selimiye dergâhında Pertev Paşa kütüphanesi ile Süleymaniye Kütüphanesinde birer nüshası bulunur. *Mevzuât'ul-Ulûm*, *Mefâtiḥ'ul-Ulûm*'un dört mislinden büyük bir eserdir. Ulûm-ı ahlâkiye ve sâireye müteallik mebâhisi gayet mühimdir. *Mevzuât*... mükaddimesinde *Mefâtiḥ'ul-Ulûm*'dan bahsedilmediğine bakılırsa Taşköprü-zâde merhumun bu eseri görmediği anlaşılıyor. *Miftâḥ'us-saâde*, Fransa'da neşredilmekte bulunan ansiklopedi lüğatinde Osmanlıların en mühim bir eseri bibliyografisi olmak üzere gösterilmiştir...»

Bu konuda gazete sütunlarında daha başka yazılar da çıkar, böyle bir eserin neşrindeki güçlüklerden bahsolunur; ancak sonunda bu eserin

neşrine karar verilir ve böylece Necip Âsım beyin himmeti ile *Mevzuât ul-Ulûm* yayınlanır. Eserin başında «dihâce» başlıklı mütercimın bir sözü vardır ki, bunda ilmin şeref ve fazileti, saâdet-i ebediyeye vusûl için çok çeşitli ilimlere vâkif olmak gereği hakkındaki görüşünü açıkladıktan sonra babasının telifine sözü getirir ve şu izahatı verir : «İmdi ol ulûmun herbirinin şerefi ve mevzuû ve nef'i beyân olunmak ve onların herbirinin dahi esâmisi ve sâir ahvâli zıkr ve ilâm olunmak dahi tahsîl-i ulûma terğibde edhal ve nef'i âzam ve eşmel olmağın bu abd-ı fakîr... hâkipây-ı zümre-i fudalâ... Kemâleddin Mehmed bin Ahmed eş-şehîr bi-Taşköprü-zâde'nin vâlid-i büyükvârı olan ferîd-i dehr ve vahîd-i rûzîgâr mevlânâ Ahmed efendi ki Taşköprü-zâde denmekle meşhûr.. olup... ebâ'an ceddin hânedân-ı ilim ve salâhdan zuhûr ve herbiri fazilet ve takvâ ile meşhur olup hususen merhum dekaik-ı ulûm-ı ğarîbeye vakîf ve etvâr-ı sulûk-ı erbâb-ı tarikat ve hakikate vâsıl ve ârif olub ulum-ı zâhirede mazhar-ı yed-i beyzâ ve nice kerâmât-ı adîdesi zâhir ve hüveydâ iken hikmet-i hudâ ile البصر عمى القضاء اذا جاء fehvâsınca ol fâzıl-ı makbûl kadı-ı belde-i İstanbul iken mübtelây-ı maraz-ı a'mâ... olalı dokuz sene yine ol hâl ile ibâdât ve tesânifle iştigal üzere iken civâr-ı rahmet-i hakka ittisâl eylemişlerdir...» Mütercim Taşköprü-zâde Kemâleddin Mehmet Efendi, babasını medheden bir mesnevîyi de naklettikten sonra, âlimler ve öğrenciler arasında meşhur olan nice risâlesi olduğunu, ayrıca nefis bir eser telif edip buna «*Miftah'us Saâde ve Masbâh'üs-Siyâde*» adını verdiği, fakat halk arasında *Mevzûât ul-Ulûm* denildiğini belirtmektedir.

Mütercim, bu eserin faydaları hakkında uzun boylu açıklamalar yaptıktan sonra, müellifin ölümünden (968/1560) sonra, bu kitabın halk arasında çok meşhur ve aranan bir eseri olduğunu, âlimlerin bunu elde etmek için bir çok gayret sarfettiklerini, çok pahalı ve nâdir bulunur bir hâle geldiğini anlatmakta, ayrıca arapça yazıldığı cihetle bir çoklarının bu eserde yazılanları öğrenemediğini, bâzı dostlarının bu yüzden kendisine müracaatla ve «pederinin irs-i mâlisinden hissedâr olmadınsa irs-i ilmîsinden hod behredârsın» diyerek onu tercümeye sevkettiğini söylemektedir ki, bu tercümeyle Haleb'de ikinci defa kadı iken (1006 = 1597/1598) başladığını ve nihâyet tamamlamaya muvaffak olduğunu da belirtmiş ve tercümeyle yaparken kendi yaptığı ilâvelerin başına (tezyîl) ve sonuna da (intiha) kelimelerini eklemek suretiyle eserin orijinâl kısmından ayırmıştır.

Müellif Taşköprü-zâde, esere başlarken fazl ve kemâl tâlihine hitap ederek ilim ve fenlerin pek çok türlü, bunların hepsini ya da çoğunu öğrenmenin, beşer ömrünün kısalığından ötürü, imkânsız olduğunu belirtti-

yör ve bunun çaresinin ne olabileceğini araştırıyor, ezcümle diyor ki, «İmdi ol ulûmun cümlesini tekmil ve onunla saâdet-i dâreyi tahsîl etmeyi Rabb-i celîl sana tebşîr ve teshîl ederse habbezâ, zehî saâdet-i can-fezâ, hemen ol nimete hamededip :⁶ الحمد لله الذى هدانا لهذا diyessin; zira içinden bâzı gayr-i nâfi ise yine zulmet-i cehli râfi olduğu cihetten makbûl ve memdûh idüğü mübeyyen ve meşruhtur» :

- «Olamaz kimse cümle ilmi muhîf»
 «İlim bir bahrdir ki gavri bâ'id»
 «Sa'y ü gûşeş ederse ger bin yıl»
 «İmdi ahsen olanı kıl tahsîl»

Müellif birinci mukaddimede ilmin faziletinden bahseder ve bunun Tanrının kitabında, yâni Kur'an'da vârid olan edilleden olduğunu söyler :

شهد الله انه لا اله الا هو والملائكة واولو العلم

âyetinde⁷ Tanrı, şehâdeti evvelâ nefsi ile sonra melâike ile zikretmiş daha sonra da ulemâyı bildirmiştir. Bu konuda diğeri bir âyet⁸ :

قل هل يستوى الذين يعلمون والذين لا يعلمون

«Bilenler ile bilmeyenler nasıl eşit olurlar?» şeklinde vârit olmuştur. Taşköprü-zâde Peygamberin şu hadîsini⁹ de buna delil göstermiştir :

يشفع يوم القيمة ثلاثة : الانبياء ثم العلماء ثم الشهداء

«Kıyâmet gününde üç zümre şefâat edecektir : Enbiyâ, ulemâ ve şehedâ».

Halife Ali de ilmin maldan yedi yönden efdal olduğunu bildirmiştir:

- 1) İlim Peygamberlerin mîrası, mal fir'avunların mîrasıdır.
- 2) İlim tesâdüf ile eksilmez, herhangi bir ârıza ile noksan olmaz, fakat mala noksanlık gelir.
- 3) Mal bir koruyucuya muhtaçtır, ilim buna ihtiyaç duymaz; aksine sâhibini korur, kötülükten uzaklaştırır.
- 4) Mal sahibi (zengin) ölse, malını dünyada bırakır gider; âlim ölse ilmi onunla birlikte mezara gider.
- 5) Mal mü'mine ve kâfire nasîb olur; ilim (İslamî ilimler) sadece mü'mine nasîb olur.
- 6) Halk dînî meselelerde âlime muhtaç olur, fakat mal sâhibine bu konularda hiç kimse muhtaç değildir.

6 K. 7/43.

7 K. 3/18

8 K. 39/9

9 Muslim, K.'uz-Zuhd, 37

7) İlim, sâhibini huzûra sevkeder; mal, sâhibine huzursuzluk verir.

Öğrenmenin fazîleti (fazilet'üt-ta'allüm) : Kur'an'daki bir âyetin anlamına göre, Cihâd işi ihâdetlerin en mühimi olmasına rağmen yine de mü'minlerin hepsini Cihâd'a sevk etmek doğru olmaz; bir kısmının dîuî ilimleri öğrenmek için gazâdan geri kalmaları gerektir ki, ilim ve fıkıh tahsil edip, gazâdan dönenleri irşad eylesinler; tâ ki tefakkuh ci-hâd-ı ekberdir, munkatî olmaya. Peygamberin bir hadîsine göre ise, «bir kimse ki ilim tahsili için bir yol tutsa, zahmet ve meşakkatler ihtiyâr etse, Tanrı onu Cennete giden yola sevkeder».

Yine bu konuda diğerk bir hadîs :¹⁰ «اطلبوا العلم ولو با لصين» İslâmın büyüklerinden İbn Abbâs'ın şu sözlerini de, Taşköprü-zâde, bu konuda bir misâl olarak nakletmektedir : «Tâlib-i ilim iken zelîl idim, yâni zillet ve muzâyakayı ihtiyâr etmişim; ama, tahsilimi ikmâl edip de bütün halk faydalanmak için bâna tâlip oldukları zaman izzet buldum».

Öğretmenin fazîleti (fazilet'üt-ta'lîm) :

Bâzi âyetlerde, Allah'ın yoluna dâvetten meram, hikmet ve ilim öğretilmesi anlamına gelen hususlar belirtilmiştir : Msl. : «واذا خذالله ميثاق الدين اوتوا الكتاب لتبينه للناس ولا تكتمونه»
âyetinde¹¹ de öğretme gereğinin ifâde edildiği belirtilmektedir.

Kezâ Peygamberin şu hadîsi de bunu teyid etmektedir :¹² «لان يهدى الله بك رجلا واحدا خير لك من الدنيا وما فيها»
yâni, «Tanrının senin sebebinle bir kimseyi hidâyete kavuşturması, muhakkak ki sana, dünyâ ve mâfihâ'dan hayırlıdır».

Müellifimiz bu konuda İsâ Peygamberin şu sözünü de bir delîl olarak ileri sürmektedir : «Bir kimse ki âlim ve ilmi ile âmil olur ve bu ilmini başkalarına da öğretmekle faydasını âm ve şâmil kılar, o kimseyi semâvât sâkinleri 'Büyük' olarak vasıflandırır»¹³.

Peygamberin şu hadîsini de yine bu konuda ilginç bir misâl olarak nakletmektedir : «لا حسد الا في اثنتين : رجل آتاه الله مالا فسلطه على ملكته في الحق ورجل آتاه الله حكمة فهو يقضى بها ويعلمها»

10 el-Munâvî, *Feyz'ul-Qadîr*, C. I., s. 542, Ha. No. 1110, Mısır 1356/1938

11 K. 3/187

12 Buhârî, *K.'ul-Cihâd*, 102, 143; *Fadâ'il Ashâb'un-Nebi*, 9; *Meğâzî*, 38; İbn Mâce, *Fadâ'il us-Sahâbe*, 34; A.b. Hanbel, V/238, 333

13 Zuheyr'ubn Harb, *K.'ul-İlm*, (El Yzm., Chester Beatty, England, No 3491, Vr: 2a)

yâni, «haset -ki bir nimetin başkasında olmayıp kendisinde olmasını istemektir- iki kimse için câizdir : Kendisine Tanrının helâl yoldan zenginlik verdiği ve ona bu malı hak yolunda sarfettirdiği kimse; diğeri, Tanrı tarafından kendisine ilim ve hikmet ihsân edilen ve bu meziyet ve fazilet ile insanlar arasında hükmeden ve başkasına da bu ilim ve hikmeti öğretken kimsedir».

Taşköprü-zâde, Kur'an'dan önceki kutsal kitaplarda, Tevrat, Zebûr, ve İncil'de de bu türlü hükümler bulunduğunu bildirmekte, meselâ, Zebûr'da Allah'ın Dâvud Peygambere şu sözlerini nakletmektedir :

«Benî İsrâil'in rûkbânına söyle ki, halktan takvâ sâhipleri ile sohbet eylesinler, eğer takvâ sâhibi bir adam bulamazlarsa âlimler ile, eğer âlim de bulamazlarsa akıllılar ile sohbet etsinler». Zirâ, takvâ, ilim ve akıl üç mertebedir. Akıl beden gibidir, ilim ağaç gibidir, takvâ meyve gibidir. Müellif bu konuda şu görüşü ileri sürer :

Bir şeyin şerefi ve fazileti li-zâtihi, kendisi için, ya da li-gayrihi, başkası için olur; fakat ilim, iki şerefi mânen hâiz ve iki fazileti de cemeder. Zirâ, ilim kendisi lezizdir, bu yüzden li-zâtihi matlubtur ve li-gayrihi dahi lezizdir, bu yüzden de rağbet görür. Zâtî lezzeti, bununla meşgul ehline gizli değildir; bu lezzet sonsuzdur ve bunun üstünde bir lezzet dahi yoktur. Meselâ İmâm Muhammed'ubn'ul-Hasan eş-Şeybânî, güç bir ilim konusu halletse ya da ilmî bir gerçek ona mâlûm olsa dermiş ki : «kandedir ebnây-i mülûk ki bu lezzeti bilip ilim meslekine sülûk eylemezler...» Öte yandan, ilim mansıbı azil kabul eylemez, halbuki diğer makam sahipleri azledilirler; ilim lezzeti, sâhibinde devamlı olarak mevcut iken yine de başka bir ferde zahmet vermez. Çünkü öğrenme isteği ne kadar fazla ise elde edilen bilgi de o kadar geniş ve sonsuz olur; bahislerin, konuların çokluğu bilginin de artmasına sebep olur. İlmin lezzeti bütün lezzetlerin en devamlısı, en şumûllüsü olması sebebiyle «vîlât-i umûr ve ümerâ» ve diğer erbâb-ı dünyâ, gerçekten ulemânın izzetine nâil ve onların rütbesine vâsıl olmak isterler. Halbuki dünyâ mansıplarında hased ve kin ve bu mansıpların elde edilmesinde düşmanlık çok olur. O halde ilim, bütün saâdetlerin başı, bütün makamların en yüksek zirvesidir. İlmin li-gayrihi olan dünyevî lezzet ve menfaatleri, izzet ve vekar husûlüne, nüfûz ve itibar elde etmeye, sebep olmasıdır; hattâ içinde hased ve inad ateşi yanan kötü tıyneteki kimseler bile görünüşte ulemâyâ hürmet ve ikrâm etmemeye muktedir olamazlar».

(Devam edecek)